

ВІДГУК

офіційного опонента

к.і.н., доц. Толстова Сергія Валеріановича,
завідувача відділу трансатлантичних досліджень
ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»
на дисертацію Владики Володимира Васильовича
на тему: «Україна – НАТО: історико-політичний аспект співпраці
(1991–2022)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю: 032 «Історія та археологія»

1. Актуальність теми дослідження.

Історичні передумови, особливості формування та змістовні складові відносин між Україною та НАТО становлять важливу проблему зовнішньої та безпекової політики України. Постійна увага до стану і перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції України виглядає цілком закономірною, адже дослідження цього напрямку має практичне значення в сенсі визначення та прогнозування ролі та місця держави в системі європейської безпеки.

Ряд аспектів, висвітлених у представленій дисертації, набув непересічного значення в умовах повномасштабної агресії РФ проти України, яка триває з 24 лютого 2022 р. В цьому сенсі дослідження історико-політичного досвіду відносин між Україною та НАТО дозволяє виявити практичні наслідки, позитивні результати та наявні недоліки у рамках співпраці в період 1997–2022 рр.

Представлене дослідження чітко пов'язує зачаткування, розвиток і формалізацію відносин між Україною та НАТО з процесами становлення та еволюції української державності включаючи формування концепції та стратегії національної безпеки. Водночас комплексне наукове осмислення історико-політичних аспектів співпраці України з НАТО дозволяє виявити тенденції та обставини, які перешкоджають повноцінній інтеграції України до євроатлантичних структур політичного і військового характеру. В деяких аспектах тема наукового дослідження В.В. Владики тісно пов'язана з перебігом процесів у сфері безпекової взаємодії країн трансатлантичного регіону, включаючи суперечності між країнами-членами НАТО, висунення проєктів зміцнення «європейської опори» НАТО або створення окремого європейського оборонного об'єднання або співтовариства. (В представленій дисертації така опція подається в формі «європейської безпекової ініціативи»).

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності у цілому та дотримання вимог щодо оформлення.

Структура та зміст дисертації визначаються метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, 4-х розділів, які включають 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (загалом 341 найменування, включаючи архівні та опубліковані джерела, мемуари, довідкові видання, матеріали преси та наукові дослідження). Загальний обсяг роботи складає 299 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено тему, сформульовано основні науково-дослідницькі завдання, визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження, наукову новизну роботи, описано методи, які були використані в дослідженні, практичне значення отриманих результатів, наведено дані щодо апробації та публікації матеріалів дисертації.

У першому розділі «Історіографія проблеми, джерельна база та методологія дослідження» проаналізовано джерельну базу, основні історіографічні напрямки і підходи, з'ясовані принципи та методи дослідження, обґрунтовано використання автором термінологічного апарату. Серед позитивних аспектів даного розділу слід відзначити глибокий критичний аналіз історіографії проблеми та ґрунтовне визначення понятійно-категоріального апарату.

У другому розділі «Історичні передумови співпраці України з НАТО» представлено огляд політичної та соціальної ситуації впродовж останніх років існування СРСР, початок формування політичного курсу України в 1990-х рр., а також становлення та інституалізацію відносин України з НАТО на початковому етапі співпраці (1991–1996 рр.).

Третій розділ «Основні етапи співпраці України з НАТО (1997–2022)» містить дослідження обставин становлення особливого партнерства України з НАТО (1997–2000 рр.), трансформацію євроатлантичного курсу України в 2000–2013 рр. та закріплення євроатлантичного курсу України в умовах російської збройної агресії (2014–2022 рр.).

У четвертому розділі дисертації «Співпраця України з НАТО як основа зміцнення колективної безпеки» проаналізовано досвід та потенціал Збройних Сил України як чинник системи трансатлантичної безпеки, також викладено дискусійні тези, які стосуються потенціалу України у формуванні нової архітектури безпеки на східному фланзі Альянсу.

Автором дисертації опрацьовано переважну більшість праць українських науковців по темі дисертації. Об'ємний список використаних джерел підтверджує, що положення та висновки роботи ґрунтуються на опрацюванні значного обсягу документальних матеріалів та результатів досліджень українських і зарубіжних вчених.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням вона відповідає вимогам, які висуваються до даного виду робіт, і є завершеним науковим дослідженням. Текст кваліфікаційної наукової роботи свідчить про грамотне й досконале використання фахової історичної та політичної термінології.

Стиль викладення матеріалів є науковим. Між розділами та підрозділами дисертації наявні чіткий зв'язок і послідовність. Автором сформульовані стислі й конкретні висновки до кожного з розділів роботи.

Спосіб подання матеріалів дослідження та висновків забезпечують легкість і доступність їх сприйняття.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася у межах наукових тем кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім.

В. Гнатюка «Україна–Європа–Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний реєстраційний номер: 0120U101569) та «Україна–Європа–Світ: історико-гуманітарний та безпековий вимір розвитку» (державний реєстраційний номер: 0125U003708).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечена коректним використанням автором дисертації опублікованих джерел, детальним аналізом джерельної бази та наукової літератури з загальної проблематики відносин та конкретних напрямів співпраці між Україною і НАТО.

Автором чітко сформульована мета дисертації (аналіз історичної еволюції та стратегічної трансформації відносин між Україною та НАТО в контексті глобальних геополітичних змін кінця ХХ – початку ХХІ ст.), яка деталізована у формі п'яти науково-дослідницьких завдань.

Автором детально проаналізовані зміни та еволюція підходів в українській історіографії проблеми, включаючи корекцію постановки завдань – від початкової концептуалізації партнерства з НАТО у 1990-х рр. до обґрунтування потреби в наповненні відносин з НАТО прямою практичною цінністю в умовах російської воєнної агресії.

Результати наукового дослідження опубліковані у 5-и статтях у фахових виданнях України та дістали апробації у вигляді тез наукових доповідей на 4-х міжнародних наукових та науково-практичних конференціях. Опубліковані матеріали достатньою мірою відображають зміст дисертації.

Положення та висновки дисертації засвідчують високий рівень наукової та теоретичної підготовки автора, вдале оволодіння методологією історичного дослідження.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Принципова ознака наукової новизни дослідження Владики В.В. полягає у поєднанні аналізу внутрішніх процесів розвитку української державності, які, поміж іншим, відображають становлення та еволюцію національних концепцій зовнішньої та безпекової політики, з розбудовою відносин з НАТО як формою зовнішнього позиціонування з метою приєднання України до системи колективної безпеки та оборону Північноатлантичного альянсу. Проблематика європейської та євроатлантичної інтеграції закономірно набула принципової ваги у перебігу внутрішньополітичної дискусії в Україні з приводу адаптації до зовнішнього міжнародного середовища та пошуку відповіді на основні виклики та загрози у сфері безпеки.

В результаті проведеного дослідження здобувач одержав наступні наукові результати:

- Дисертація містить обґрунтоване авторське тлумачення основних понять і категорій зовнішньополітичної та безпекової проблематики, у тому числі таких базових понять і категорій, як «зовнішня політика», «міжнародні відносини», «євроатлантична інтеграція», «євроатлантичний вибір», «національні інтереси»,

«вакуум безпеки», «сіра зона» (або «буферна зона»), «донор безпеки», «реципієнт безпеки», «гнучка безпека», Організація Північноатлантичного договору та ін.

- Цікавим й водночас дискусійним виглядає тлумачення змісту поняття «гнучка безпека», яке автор дисертації розглядає як «здатність держави швидко адаптувати власні військові, політичні та технологічні ресурси до мінливих загроз, інтегруючи їх із механізмами колективної безпеки НАТО». На думку дисертанта, це дозволяє «не чекати централізованих рішень великих альянсів, а оперативно формувати власний порядок денний у сфері оборони. При цьому термін «вакуум сили» розглядається автором дисертації як наявність «прогалін» у регіональній оборонній спроможності, «що виникають через недостатню присутність або повільну реакцію союзників». На думку автора дисертації, здатність України компенсувати такі вакууми власними ресурсами демонструє її реальну суб'єктність у забезпеченні безпеки та підвищує стійкість східного флангу НАТО.

- Автором дисертації реконструйовано ретроспективну схему розвитку двосторонніх відносин між Україною і НАТО, що дало змогу висвітлити еволюцію євроатлантичного курсу від загального декларування євроатлантичного зовнішньополітичного вектору до визнання орієнтації на набуття членства в НАТО як фундаментального механізму забезпечення суверенітету та ключового чинника національної безпеки. Розпад біполярної системи та виникнення «безпекового вакууму» на пострадянському просторі розглядаються як визначальні фактори «формування зовнішньополітичної логіки України».

- В контексті формування моделі європейської безпеки після «холодної війни» дисертант відзначає прагнення європейських держав та трансатлантичних інституцій заповнити новостворену «сіру зону» власними ціннісними та безпековими орієнтирами, що давало можливість розширити простір стабільності та передбачуваності на Схід. Своєю чергою розширення НАТО заклало підвалини розбудови нової моделі кооперативної безпеки. Дисертант справедливо стверджує, що співпраця України з НАТО на початковому етапі (в 1990-х та на початку 2000-х рр.) постала результатом синергії внутрішнього запиту України на захист суверенітету та прагнення західної спільноти запобігти рецидивам конфліктності на руїнах колишньої біполярної системи. Доведено, що в контексті розбудови та поглиблення зв'язків України з НАТО динаміка партнерства визначалася не лише політичною волею національних еліт, але й передусім об'єктивною логікою подолання безпекового вакууму в умовах поновлення стратегії російського геополітичного ревізіонізму.

- Дисертантом обґрунтовано гіпотезу про якісний перехід України від ролі об'єкта міжнародних впливів і реципієнта консультативної допомоги до статусу активного суб'єкта та стратегічного донора трансатлантичної стабільності. Автором дисертації сформульовано концепції «взаємної стратегічної цінності» (відображає ознаки взаємного впливу суб'єктів взаємодії в контексті поглиблення співпраці, збільшення обсягів військової допомоги та обміну стратегічно важливою інформацією) та «прихованої інтеграції» України до трансатлантичного безпекового простору. На думку опонента, ці положення видаються цілком слушними та реалістичними. Певні натяки та сподівання щодо

реалізації концепції «прихованої інтеграції» спостерігалися ще за президентства Л. Кучми та в період 2010-2014 рр., однак набули цілком окресленого характеру за президентства П. Порошенка в формі декларування українським керівництвом статусу асиметричного й латентного союзника Альянсу, які втілювали сподівання на те, що односторонні євроатлантичні прагнення Києва в перспективі дістануть підтримку з боку урядів держав-членів НАТО.

- Період 2014–2022 років у взаємодії між Україною та НАТО автор розглядає як «процес радикальної трансформації геополітичної суб'єктності України». На думку дисертанта, впродовж цього періоду Україна «перейшла з позиції об'єкта міжнародних впливів та реципієнта безпекових консультацій у статус активного суб'єкта та «інтелектуального донора» трансатлантичної стабільності».

- На підставі аналізу становища держави з точки зору концептів «вакуум безпеки» та «сіра зона» дисертантом сформульовано висновок про нежиттєздатність моделі нейтралітету для України. В рамках концепції дослідження дисертанта, євроатлантичний курс України розглядається й подається як «екзистенційний інструмент легітимізації державної незалежності» та головний чинник формування нової архітектури миру на Європейському континенті.

- Початок російської збройної агресії (з 2014 р.) розглядається як критичний чинник інтенсифікації євроатлантичного вектору, що змусило Україну перейти до стратегії «екстремальної модернізації», включаючи структурну перебудову сектору безпеки згідно зі стандартами Альянсу. Дисертант відзначає, що станом на 2022 рік Україна завершила етап формування політико-правової рамки відносин, де конституційне закріплення курсу на членство в НАТО та отримання статусу партнера з розширеними можливостями стали маркерами незворотності євроатлантичного курсу.

- Цікавим і корисним виглядає матеріал, викладений у підрозділі 4.1. «Досвід та потенціал Збройних Сил України як активний чинник модернізації системи трансатлантичної безпеки» (с. 198-224), який містить огляд практичної співпраці між Україною та НАТО у період 2014-2022 рр. В цьому підрозділі зібрано та проаналізовано взаємодію між українськими відомствами та підрозділами НАТО в контексті протидії ключовим формам і напрямам гібридної агресії РФ та обмін досвідом, який враховувався в рамках адаптації оборонних стратегій НАТО. Вказані аспекти стосуються розробки засобів відсічі ворожій діяльності проти демократичних інститутів (кібератак проти інформаційної системи «Вибори» та ЦВК), енергетичних мереж та банківської системи України, зламу програмного забезпечення та комп'ютерних мереж державних органів і силових структур. Важливий напрям співпраці стосувався напрацювання засобів радіоелектронної боротьби та нейтралізації кіберзагроз у межах високотехнологічного конфлікту. Напрацювання ЗСУ засобів протидії спробам придушення зв'язку та навігації призвела до розробки методики операцій у ситуації «радіоелектронного дефіциту», що спонукало НАТО до перегляду стандартів захищеності систем управління. Співпраця з НАТО стосувалася й такого напрямку, як виявлення специфічних форм кібершпигунства через

компрометацію військового програмного забезпечення, що підкреслило пріоритетність захисту цифрових інструментів на полі бою, а також методів протидії дезінформаційним кампаніям РФ. Спільні результати були передані центрам опрацювання передового досвіду НАТО, що дозволило Альянсу адаптувати власні доктрини до умов гібридної війни з технологічно рівним супротивником.

- Автором приділено значну увагу й такому напрямку співпраці, як практична імплементація стандартів НАТО в систему органів військового управління України, яка розпочалася у 2016 р. й набула системного характеру завдяки впровадженню відповідної нормативно-правової бази.

- В дисертації сформульовано висновок про те, що інтеграція України до НАТО є необхідною передумовою для завершення архітектури європейської єдності та ліквідації однієї із останніх «сірих зон» на континенті. В цьому контексті висловлено переконання, що майбутня конфігурація європейської стабільності безпосередньо залежить від статусу України в системі трансатлантичних координат.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Цінність наукових результатів роботи полягає у вирішенні важливого наукового завдання – комплексного історико-політичного дослідження еволюції та стратегічної трансформації відносин між Україною та НАТО в контексті глобальних геополітичних змін кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Практичне значення результатів роботи зумовлене поглибленням розуміння змісту, історичних обставин та політичної обумовленості співпраці між Україною та НАТО. Результати роботи можуть бути використані при підготовці довідкових матеріалів, навчальних посібників з історії зовнішньої політики та міжнародних відносин України та при розробці відповідних лекційних курсів.

7. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушення вимог академічної доброчесності не виявлено. Опонентом не помічено ознак фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі здобувача. Обґрунтування основних положень та висновків роботи має самостійний і достовірний характер.

8. Зауваження та рекомендації до дисертації.

1. В роботі виявлено декілька фактологічних та термінологічних помилок. Це зокрема стосується хронологічних меж у підрозділі 3.2. «Трансформація євроатлантичного курсу України: від Плану дій до політики позаблоковості (2000–2013)» та підрозділі 3.3. «Трансформація євроатлантичного курсу України в умовах російської збройної агресії (2013–2022)» (с. 13). В цьому контексті принципове зауваження опонента полягає у тому, що загально визнаним хронологічним початком прямої російської агресії проти України вважається 2014 рік.

При цьому в тексті дисертації автор переважно посилається на період 2014–2022 рр., який використовує правильні хронологічні межі, хоча подекуди

зустрічається і згадування періоду 2013–2022, що є немотивованим з точки зору реальної послідовності історичних подій.

2. Стосовно рішення президента В. Ющенка щодо відновлення положення про орієнтацію на НАТО у тексті «Военної доктрини України» вказано, що «першочерговим завданням нового керівництва стало відновлення правової легітимності (!) курсу», яка була суттєво підірвана наприкінці каденції Л. Кучми. (с. 158).

3. Опонент вважає помилковим твердження дисертанта, що результатом впровадження у ЗСУ модульної J-структури та реформи управлінських структур ЗСУ відповідно до стандартів НАТО (на виконання рішень 2018-2021 рр.) «став перехід від пострадянської моделі територіальних управлінь до корпусної системи» (с. 204-205). Дисертант стверджує, що «сформовані за євроатлантичним зразком армійські корпуси стали базовими автономними з'єднаннями, де впроваджена J-структура отримала своє безпосереднє бойове застосування» (с. 205). Однак як відомо, станом на 24 лютого 2022 р. основним організаційним принципом ЗСУ була бригадна організація комплектування, а перехід на корпусну структуру організації військових з'єднань був схвалений лише у 2025 р.

При цьому принагідно виникає декілька взаємопов'язаних запитань, зокрема:

- Наскільки чітко стандарти НАТО визначають базовий принцип комплектування військових з'єднань? Чи діє тут принцип обов'язковості? Приміром у США та ФРН бригади або бригадні бойові групи входять до складу дивізій як органів управління. У Туреччині до складу Сухопутних військ входять оперативні з'єднання (на штат корпусів), дивізії та бригади. При цьому принцип комплектування збройних сил передбачає одночасне співіснування дивізій та бригад як основних тактичних з'єднань.

Як стверджують військові аналітики, в умовах тривалої оборонної війни бригадний принцип організації ЗСУ, який був взятий за зразок до 2025 р., виявився менш ефективним і конкурентоспроможним, аніж принцип побудови на основі дивізій та корпусів, які здатні контролювати більші ділянки фронту.

- Чи всі стандарти НАТО, пов'язані з управлінням військами, виявили свої переваги від час повномасштабної російсько-української війни? Сучасні українські та західні військові оглядачі стверджують, що ряд правил НАТО, які стосуються управління військами в умовах бойових дій, виявилися неефективними в умовах російсько-української війни. В цьому сенсі було б бажано диференціювати доцільність чи недоцільність впровадження тих чи інших стандартів з урахуванням досвіду бойових дій.

4. В своїй роботі дисертант висвітлював переважно позитивні аспекти, які характеризували співпрацю України з НАТО в період 2014-2022 рр. Тим не менше, у ці роки ряд країн НАТО дотримувалися ембарго на постачання Україні зброї, а деякі країни, приміром ФРН, створювали перешкоди навіть на комерційну купівлю оптичної стрілецької зброї та військових матеріалів українськими компаніями, включаючи спеціальні марки сталі. Ці аспекти детально висвітлювалися окремими українськими авторами (В. Бадрак) та спеціалізованим виданням Defense Express.

5. Твердження автора про те, що сценарії маневрів за участі України та держав-членів НАТО (Rapid Trident, Sea Breeze та Clear Sky) еволюціонували від миротворчих операцій до «відпрацювання колективної відсічі повномасштабній агресії» (с. 222) потребує принаймні характеристики та аналізу легенди цих навчань.

6. Концептуальні зауваження опонента стосуються деяких положень підрозділів 4.1. «Досвід та потенціал Збройних Сил України як активний чинник модернізації системи трансатлантичної безпеки» (с. 198-223) та 4.2. «Геополітична роль України у формуванні нової архітектури безпеки на східному фланзі Альянсу» (с. 224-258).

Так, автор стверджує, що «напередодні 2022 року Збройні Сили України володіли не лише унікальним бойовим досвідом, а й високим рівнем інституційної інтегрованості у безпекові структури трансатлантичного простору» (с. 223), а також, що набуття статусу ЕОП (статусу партнера з розширеними можливостями) та перехід до моделі «інтелектуального донорства» засвідчили трансформацію України з реципієнта допомоги у стратегічного суб'єкта колективного стримування на східному фланзі НАТО (с. 223).

Такі твердження виглядають як очевидні перебільшення, адже заяви Дж. Байдена та Й. Столтенберга на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ декларували категоричне спростування будь-якої причетності США і НАТО до російсько-української війни, що заперечувало практичне застосування «колективного стримування». Ситуація почала поволі змінюватися лише після першого засідання «Контактної групи з питань оборони України» (формат «Рамштайн»), яке відбулося 26 квітня 2022 р., однак усі держави-члени НАТО продовжують цілковито заперечувати союзницькі відносини з Україною навіть у ролі «невоюючих союзників».

Водночас сам автор дисертації визнає, що в реаліях Східної Європи «вакуум безпеки» означає відсутність дієвих колективних гарантій захисту з боку провідних держав, що створює сприятливе середовище для зовнішньої агресії (с. 224).

7. В роботі міститься декілька технічних помилок, які утім не впливають на зміст викладення матеріалу.

Висновки щодо дисертаційної роботи.

Кваліфікаційна наукова праця Владимира Володимирова Васильовича на тему: «Україна – НАТО: історико-політичний аспект співпраці (1991–2022)», подана до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032 «Історія та археологія», є актуальною та завершеною. Поставлені в дисертації завдання успішно виконані. Положення та висновки є обґрунтованими та достовірними. Викладення матеріалу дисертації є логічним і доступним.

За своїм науковим рівнем, змістом та оформленням дисертація відповідає вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про

затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», із змінами, внесеними Постановою КМУ № 341 від 21.03.2022 року та № 502 від 19.05.2023 року, а її автор Владика Володимир Васильович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
Державної установи «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»

С. В. Толстов

Підпис Толстова С.В.
засвідчую
Учений секретар О.Р.Десняк

